

پیشگفتار**مناقشه زاینده‌رود: جواب مذاکره است، مسأله چیست؟^۱**

در فاصله انتشار دو شماره اخیر مجله تحقیقات منابع آب ایران، کشور شاهد رویدادی در دیپلماسی آب^۲ بود که در نوع خود در کشور دیده نشده است. استانداران دو استان اصفهان و چهارمحال و بختیاری برای امضای توافقنامه همکاری در زمینه آب مذاکره کرده‌اند که جزئیات آن رسماً اعلام نشده است. بر اساس آنچه در خبرگزاری‌ها اعلام گردیده، در این توافق جدید، مقرر شده شیوه‌نامه‌ای توسط تشکلهای کشاورزی برای «کنترل برداشت» آب از رودخانه زاینده‌رود در بازه پایین‌دست سد چادگان (زاینده‌رود) و همچنین پمپاژ مستقیم از مخزن تهیه شود و به تأیید استانداران برسد. توافقنامه بین دو استان از این نظر مهم است که قبلاً موردی از مذاکرات ملی بدون محوریت تهران (به عنوان دولت مرکزی و به نوعی میانجی) انجام نگرفته است. لذا به نظر می‌رسد، با وجود اختلافات بین موقعیتهای دو استان اصلی درگیر در مناقشه زاینده‌رود می‌توان به اجرای توافقات و حتی مصوبات طرح ۹ ماده‌ای جامع زاینده‌رود^۳ امیدوار بود، اگر لفاظی‌های سیاسی راهی برای ابراز وجود واقعیتهای علمی باز بگذارد. این واقعیت(های) علمی که ادعا می‌شود اگر در چارچوب مذاکره‌ای گنجانده شود چه هستند؟ در مذاکره بر سر «مسئله پیچیده» زاینده‌رود که حاصل از تداخل مرزهای سیاسی، طبیعی و اجتماعی حداقل چهار استان کشور است، این یک نیاز است که قبل یا حداقل همزمان با تدوین شیوه‌نامه، مشخص شود تضاد و مناقشه دقیقاً بر سر «برداشت آب» است یا «دسترسی به آب»؟ اگر تضاد بر سر اولی است مقیاس زمانی و مکانی این تضاد برداشت چیست؟ اگر تضاد بر سر دومی است مشخص شود چه علایقی در تضاد قرار گرفته‌اند که دسترسی یکی محدود شده و دسترسی دیگری نامحدود (فصیحی هرندی، ۱۳۹۵)؟ این نوشتار در صدد نتیجه‌گیری هیچکدام از این سوالات نیست چون جواب این سوالات از دل مذاکره خارج می‌شود در عین حال با ذکر «یک مثال» نوشتار رویکرد تعریف مسأله‌ی مذاکره را روشن‌تر بیان می‌کند. با نگاهی به گذشته و اینکه نسق مندرج در طومار شیخ‌بهایی ۱۶۸ روز از سال را مورد هدف محدودیت برداشت از رودخانه زاینده‌رود قرار داده (Harandi et al., 2015)، اهمیت توجه به مقیاس زمانی برداشت آب (علاوه بر مکانهای برداشت که تمرکز فعلی است) روشن می‌شود. مسأله فعلی اینگونه است که «مقداری آب مشخص موجود است که در مقیاس زمانی مشخص با دستور و کنترل برداشت می‌شود». حال اگر به مسأله اینگونه نگاه کنیم: «مقداری آب در مقیاس مکانی متفاوت بطور تقریبی موجود است و بطور متناوب با یا بدون کنترل می‌تواند برداشت شود». فرض می‌کنیم مقیاس مکانی مذاکره در اینجا از بازه‌ای در رودخانه به کل پتانسیل آبی استان بالادست توسعه یابد. این رویکرد ممکن است صورت مسأله مذاکره و مسیر توافق را بطور کلی تغییر دهد. چگونه؟

رئیس‌بان و خدایاری (۱۳۸۵) کل آب خروجی استان چهارمحال و بختیاری را ۷۷۰۰ میلیون متر مکعب برآورد کرده‌اند. از این مقدار سهم حوضه آبریز کارون ۸۴٪ (۶۵۰۰ میلیون متر مکعب) و سهم حوضه زاینده‌رود ۱۶٪ (۱۲۰۰ میلیون متر مکعب) است. این یک واقعیت علمی اثبات شده است که حداقل نیاز محیط‌زیستی رودخانه بایستی تأمین شود. این رودخانه علاوه بر اینکه در مسیر خود باید به حقایق بران طومار شیخ‌بهایی آب برساند، باید آب مورد نیاز گاوخونی را که در کنوانسیون تالابهای ۱۹۷۶ به عنوان یک تالاب بین‌المللی ثبت شده را نیز تأمین نماید. این عدد نیز مورد اختلاف است و از ۱۵۰ میلیون مترمکعب (جلیلی کامجو و خوش اخلاق، ۱۳۹۵) تا ۲۵۰ میلیون متر مکعب (یکم، ۱۳۹۴) در سال متغیر است. به این عدد باید سهم شرب مثلاً در افق ۵ سال آینده را هم که حداقل برابر ۴۰۰ میلیون متر مکعب

۱. این پیشگفتار توسط دکتر مهدی فصیحی هرندی (mehdi.harandi@tufts.edu)، پژوهشگر پسادکتری در حکمرانی و دیپلماسی آب در دانشگاه تافتس ماساچوست تهیه شده و توسط اعضای هیأت تحریریه مجله ویرایش شده است.
۲. چارچوب دیپلماسی آب وسیله‌ای است که مهارت تبدیل یک مقدار ثابت آب به یک منبع قابل انعطاف و پایدار را به ذی‌مدخلان آموزش می‌دهد، تا بوسیله آن حکمرانی آب امکان به اشتراک‌گذاری عادلانه این منبع را فراهم کند.
۳. قبلاً مصوبه ۹ ماده‌ای طرح جامع احیای زاینده‌رود با حکمیت شورای عالی آب در سال ۱۳۹۳ به تصویب رسیده بود. مواد این مصوبه دلیل اینکه ماهیتاً دستوری-کنترلی، از بالا به پایین و مذاکره نشده بودند، همچنان در انتظار اجرایی شدن است.

(Mohajeri et al., 2016) می‌باشد نیز اضافه کنیم^۱. بنابراین با کسر این ارقام از کل آورد طبیعی ورودی به حوضه زاینده‌رود مشخص می‌شود که طرفین اصلی مناقشه (استانهای چهارمحال و بختیاری و اصفهان) بر سر ۷٪ از منابع آب استان بالادست در مناقشه‌ای چندین ساله درگیر شده‌اند. قطعاً اگر محاسبه با اخذ آمار از منابع دیگر صورت گیرد، نتایج حاصله درصد مذکور را تغییر می‌دهد. لذا سناریوهای متفاوت از سوی طرفین در نبود رویکردهایی به مانند نمونه ارائه شده قابل طرح است زیرا گروداران در مواردی نظیر داده‌های رودخانه و آمار برداشت از سد نظر یکسانی ندارند.

مسئله‌ی دیگر به ایجاد «ارزش» جدید در مذاکره بر می‌گردد. این نمونه‌ی دیگری از تعریف مسئله مذاکره است: در مذاکرات می‌توان بر سر ایجاد ارزش برای استفاده از منابع آب استان چهارمحال در خود این استان با کمک طرف‌های دیگر راهکار ارائه نمود. خلاصه اینکه شیوه‌نامه‌ای که بنا بر تدوین و توافق بر سر آن است، نیاز به جهت‌گیری و رویکردی متفاوت به طرح مسئله‌ی مذاکره دارد. بنابراین فقط «کنترل برداشت» که در حال حاضر مورد توجه جدی است نمی‌تواند مسئله اصلی زاینده‌رود باشد که طرفین برای آن شیوه‌نامه تدوین و برای رسیدن به توافق برای آن مذاکره کنند. رویکرد این نوشتار «نمونه‌ای» است که می‌تواند شرایط ایجابی ادامه همکاری و مذاکره را مهیا و راه را برای پیاده نمودن سایر شرایط در جهت تبیین ارزشها و ایجاد ارزشهای مالی و اجتماعی جدید باز کند (فصیحی هرندی، ۱۳۹۵). بنابراین قطعاً جواب مدیریت مناقشات آبی، مذاکره است ولی طرفین باید «مسئله عملی» مذاکره را در واقعیت‌های علمی جستجو کرده و مذاکره را بر آن بنا کنند.

مأخذ:

- رئیسیان، روانبخش و عبداللهی، خدایار. (۱۳۸۵). بررسی میزان نزولات جوی و حجم آبهای خروجی از استان چهارمحال و بختیاری از طریق رودخانه های کارون و زاینده‌رود، اولین همایش منطقه ای بهره‌برداری از منابع آب حوضه‌های کارون و زاینده‌رود (فرصتها و چالش‌ها)، شهرکرد، دانشگاه شهرکرد. http://www.civilica.com/Paper-COWR01-COWR01_185.html
- جلیلی کامجو، سید پرویز. خوش اخلاق، رحمان. (۱۳۹۵). استفاده از نظریه بازی‌ها در تخصیص بهینه آب در زاینده‌رود. فصلنامه مطالعات اقتصادی کاربردی ایران. ۵۳(۱۸)، ۵-۸۰.
- فصیحی هرندی، مهدی. (۱۳۹۵). در مورد آب مذاکره کنیم ولی چرخ را دوباره اختراع نکنیم. روزنامه شرق. (۴) ۲۷۱۸.
- <http://www.sharghdaily.ir/News/106692/>
- یکم، مهندسان مشاور. (۱۳۹۴). مطالعات بهنگام‌سازی طرح جامع آب کشور در حوضه های آبریز دریاچه نمک، گاوخونی، سیاه‌کوه- ریگ‌زربین و کویر مرکزی، بسته ۶: گزارش تلفیق مطالعات و تهیه و تنظیم برنامه‌های حوضه آبریز گزارش نهایی، حوضه آبریز گاوخونی.
- Harandi MF, Nia MG, De Vries MJ (2015) Water management: Sacrificing normative practice subverting the traditions of water apportionment—‘Whose justice? Which rationality?’. Science and Engineering Ethics 21(5):1241-1269. doi: 10.1007/s11948-014-9593-1.
- Mohajeri S, Horlemann L, Sklorz S, Kaltofen M, Ghanavizchian S, von Voigt TN (2016) Integrated water resource management in Isfahan: the Zayandeh Rud catchment. In Integrated Water Resources Management: Concept, Research and Implementation, pp. 603-627. Springer International Publishing.

۱. این واقعیت‌های هیدرولوژیکی و محیط‌زیستی را اگر با واقعیت‌های علمی مورفولوژیکی رودخانه و جغرافیای سیاسی حوضه آبریز زاینده‌رود ترکیب کنیم نتایج جالب‌تری حاصل می‌شود. این حجم آب پس از ورود به پشت سد (زاینده‌رود) به اصطلاح تنظیم شده و حسب دستور مدیریت حوضه فلات مرکزی مستقر در وزارت نیرو مقداری از آن دوباره وارد رودخانه می‌شوند. رودخانه در پایین دست سد در بازه‌ای حدود ۶۰ کیلومتر وارد استان چهارمحال و بختیاری می‌شود. لذا بخشی از ۱۲۰۰ میلیون متر مکعب آب مورد استفاده خود استان بالادست است که در حال حاضر شدیداً مورد مناقشه است.